

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СВІДКАМИ, ЕКСПЕРТАМИ, ПЕРЕКЛАДАЧАМИ АБО ЩОДО НИХ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

Аналізується історія криміналізації протиправних діянь проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них. Автор робить висновки про те, коли вперше виникла відповідальність за вказані злочини і про розвиток законодавства, у тому числі кримінального, у частині покарання за них у різні періоди історичного розвитку України.

Ключові слова: правосуддя, злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами, криміналізація, кримінальна відповідальність.

Анализируется история криминализации противоправных деяний против правосудия, которые совершаются свидетелями, экспертами, переводчиками или по отношению к ним. Автор делает выводы о том, когда впервые возникла ответственность за эти преступления и о развитии законодательства, в том числе уголовного, в части наказания за них в разные периоды исторического развития Украины.

Ключевые слова: правосудие, преступления против правосудия, которые совершаются свидетелями, экспертами, переводчиками или по отношению к ним, криминализация, уголовная ответственность.

In this article the history of criminalization of illegal acts against justice, committed by witnesses, experts, translators or against them. On the basis of this research author makes conclusions, when responsibility for these crimes was appeared at first and about development of legislation, including criminal, in the sphere of punishment for them in different periods of historical development of Ukraine.

Key words: justice, crimes against justice, committed by witnesses, experts, translators or against them, criminalization, criminal responsibility.

Існує думка, що пізнання сутності багатьох явищ об'єктивної дійсності стає можливим завдяки ретельному вивченню джерел їхнього виникнення та розкриттю процесів формування й подальшого розвитку, а також порівнянню їхнього минулого та сучасного станів¹. Історичний аспект тієї чи іншої юридичної проблеми завжди дає можливість повніше і глибше дослідити сучасну правову дійсність². Це стосується і злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них. Таке дослідження дасть змогу не лише з'ясувати, у який період історичного розвитку була вперше встановлена відповідальність за вказані протиправні діяння і як надалі розвивалося кримінальне законодавство в цій сфері, але й виявити на основі цього недоліки в чинному законодавстві у частині встановлення відповідальності за злочини проти правосуддя вказаного виду і запропонувати шляхи ефективнішої боротьби та запобігання цим протиправним діянням кримінально-правовими засобами. Адже зараз досить актуальною є проблема віднайдення відповідних ефективних способів протидії зазначеним злочинам.

Злочини проти правосуддя взагалі, включаючи й ті, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них, тісно пов'язані зі становленням і розвитком правосуддя як такого. Отже, протиправні діяння, що посягають на правосуддя, виникли одночасно із ним. Таким чином, очевидним є факт, що встановлення відповідальності за вказані злочини проти правосуддя має багатовікову

історію.

Історичний розвиток криміналізації протиправних діянь проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них, практично не був досліджений. Певним чином даної теми торкнулися В.П. Діденко, який досліджував історію кримінального права України³, та О.О. Кваша при визначенні поняття злочинів проти правосуддя⁴. У контексті інших досліджень злочинів проти правосуддя, зокрема, вказаного їхнього виду, яке здійснювалося такими вченими, як М.І. Бажанов, І.С. Власов, О.І. Габро, О.М. Костенко, Я.М. Кульберг, А.В. Ландіна, Н.А. Носкова, Є.А. Смірнов, Ш.С. Рашковська, С.І. Тихенко, І.М. Тяжкова, І.М. Черних історична генеза становлення кримінальної відповідальності за ці злочини не досліджувалася.

Історичні документи в галузі юриспруденції, зокрема кримінального та кримінально-процесуального права, свідчать про те, що відповідальність за протиправні діяння в галузі правосуддя існувала протягом всього періоду становлення і розвитку української державності.

Першим писаним джерелом українського права є «Руська Правда», яка була укладена у 1016 р.⁵ Діяння свідків регламентувалися у «Просторовій Руській Правді» і в «Скороченій Руській Правді».

Так, норми «Просторової Руської Правди» досить детально для того часу регламентували обов'язки та права свідків у судовому процесі (наприклад, у ст. 66 зазначалося, хто може бути свідком; у ст. 85 зазначалося, хто може давати показання тощо)⁶. Але в жодній зі статей, які стосувалися свідків, не йшлося про відповідальність свідків у випадку давання ними неправдивих показань. Що стосується «Скороченої Руської Правди», то положення, закріплені в її нормах, не відрізнялися від тих, які містила попередня редакція Руської Правди⁷. Отже, жодна з редакцій «Руської Правди» не встановлювала відповідальність свідків за давання неправдивих показань.

Наступним періодом у розвитку кримінального права України є друга половина XIV – перша половина XVII ст., коли долю України визначали спочатку Литва, а потім Польща. Литовська держава з початку не мала свого власного кодифікованого законодавства, тому певний час на території України все ще продовжувала діяти «Руська Правда». Наступними нормативно-правовими актами, що діяли на території України, були три Литовські Статути.

1468 р. було створено Судебник Казимира, в основу якого лягли норми «Руської Правди». Саме цей Судебник, разом із нормами звичаєвого права та «Руської Правди», був узятий за основу Першого Литовського статуту 1529 р. На відміну від «Руської Правди», він був поділений на розділи, і в окремих із них були зібрані норми процесуального (шостий розділ) і кримінального (сьомий розділ) права. Норми, які регламентували дії свідків, були розміщені у розділі шостому «Про суддів». Зі всієї кількості норм, що були включені в даний розділ, лише одна передбачала відповідальність за давання свідками неправдивих показань. Ст. 23 «Якщо б хто-небудь представив свідків, а вони дали показання проти нього» закріплювала положення про свідків, яких надає позивач, коли пред'являв іншому позов. Положення свідків також не є рівними і залежить від їхнього соціального стану⁸. Стосовно інших злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них, за які передбачена відповідальність у чинному кримінальному законодавстві України, жодної згадки про них у Литовському Статуті 1529 р. не було.

Другий Литовський Статут було затверджено сеймом у 1554, але він набрав чинності лише в 1566 р. За рівнем кодифікаційної техніки він набагато перевершував перший Литовський Статут і закріплював ті зміни, які відбулися у державі. Судоустрою був присвячений четвертий розділ, а кримінальне та процесуальне право регулювали декілька розділів (з одинадцятого по чотирнадцятий). Як зазначається у правовій літературі, саме розділ про судоустрій привертає особливу увагу⁹.

У розділі четвертому Другого литовського Статуту містяться норми (артикули), які регламентували положення і діяння свідків у суді, а також норми, які закріплювали положення про докази по справі. Так, в статті 51 зазначається, що свідками могли бути лише християни¹⁰. В статті 53 вказувалося, що в якості свідків не могли виступати в суді невільники за пана, «шалені», тобто неосудні, а також ті, які разом обвинувачувалися у вчиненні злочину або були їхніми помічниками. У статтях 54-56 йшлося про те, що свідки у будь-якому випадку повинні бути діяти під присягою¹¹. Але про відповідальність свідків за давання неправдивих показань, так само, як і про відповідальність перекладачів або експертів за неправильний переклад чи висновок, чи про злочини щодо них не йшлося у жодній із норм розділу четвертого Другого литовського Статуту.

У 1588 р. було затверджено третю редакцію Статуту, яка по праву вважається найбільш розробленою і вдосконаленою. Цей Статут так само складався із чотирнадцяти розділів, але кількість артикулів була суттєво збільшена. Питання судочинства регламентувалися нормами четвертого розділу «Про суддів і суди».

У Третньому литовському Статуті вперше з'явилися артикули, які закріплювали статус перекладачів. А стаття 41 встановлював відповідальність за неправильний (злий) переклад у вигляді позбавлення волі строком на дванадцять тижнів і штрафом. Також у розділі четвертому містилися норми, що закріплювали статус свідків, їхні обов'язки у суді. Стаття 76 визначав, хто може виступати свідком, а також визначав, що свідки, які нададуть неправдиві, фальшиві свідчення, підлягають покаранню за шкоду, спричинену тому, проти кого вони свідчили¹².

Наступною визначною подією у становленні української правової системи було створення такого нормативного акта, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права...») 1743 р.¹³ Цей нормативно-правовий акт також був поділений на глави, які склалися з артикулів, що поділялися на пункти. Діяльність судів, суддів та інших осіб, що могли бути суб'єктами правосуддя, регулювалася нормами, які були включені аж у три розділи: Глава шоста «Про суди духовним чином з мирськими, і про приходських священників», Глава сьома «Про суди, суддів та інших персон, що належать до суду, і про зміст правового порядку у справах судових» і Глава восьма «Про чолобитників та відповідачів, також і про судовий процес або докази, про декрети чи вирок, про апеляції, і про штрафи: так судимим за неправильний позов, як і судячим – за неправосуддя».

Норми, у яких йшлося про відповідальність свідків за певні протиправні діяння, розміщувалися у Главі восьмій. Про відповідальність свідка за надання завідомо неправдивих показань йшлося у Пункті 2 Статті 18 «Хто б на яких свідків посилався, а потім їх за це свідоцтво порочив, і про неправдивих свідків»: де б явно відносно якихось свідків на основі правдивих доказів здалося, наприклад, з їх власного, написаного власною рукою листа або зізнання, або з-за викриття іншими правдивими доказами, що вони неправдиво і неправедно свідчили, бажа-

ючи якусь невинну людину таким безсовісним і неправдивим способом привести до втрати майна, здоров'я, честі або життя, або вони б до цього і призвели – такі особи підлягають такому покаранню чи страті, до якого вони невинного привели чи хотіли привести; вироку по даній справі, який вже набрав або ще не набрав законної сили, повинен був бути виправленим. Отже, в даному пункті йшлося про відповідальність за надання неправдивих показань. За інші злочини проти правосуддя, що могли бути вчинені свідками, а також про відповідальність експертів чи перекладачів за вчинення протиправних діянь під час здійснення правосуддя у «Правах...» не йшлося.

Відповідальність за злочини проти правосуддя встановлювалася і в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. (далі – «Уложення...»). Відповідальність за неправдивий донос, неправдиві показання була встановлена нормами, що розмішувалися у Відділенні четвертому «Про порушення до початку чи продовження протизаконних позовів і тяжб, про неправдиві доноси, неправдиві свідчення і неправдиві показання на повальних обшуках» Глави III «Про порушення громадського спокою, порядку та ...» Розділу VIII «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою та під час слідства» (ст. 1165-1172)¹⁴.

За неправдиве показання свідка, що дане під час слідства і в суді під присягою, винні підлягали покаранню за ст. 1168 «Уложення...». Покарання за даний злочин призначалося у вигляді позбавлення всіх прав, майна і заслання до Сибіру на поселення; каторжних робіт, а також накладенням тавра; позбавлення всіх особистих та інших прав і привілеїв та заслання у Томську або Тобольську губернію, з ув'язненням, покарання різками із віддаванням у виправні арештанські роти цивільного відомства; арешт. У ч. 2 ст. 1168 зазначалося, що такому самому покаранню і на тій самій основі підлягають особи за давання неправдивого показання в суді, які за своїм званням або віросповіданням чи взагалі за законом мають право свідчити без присяги в тих випадках, коли інші повинні свідчити під присягою. За ч. 3 ст. 1168 кримінальної відповідальності підлягала особа, яка схилилася іншу до завідомо неправдивого показання.

Також відповідальність встановлювалася за неправдиве показання без присяги перед судом (ч. 1 ст. 1169). Якщо неправдиве показання робилося перед судом без присяги, але внаслідок підкупу покарання призначалося аналогічне тому, яке призначалося за злочин, передбачений ч. 1 ст. 1168. У ст. 1170 була визначена обставина, яка суттєво знижувала розмір покарання: до особи застосовувався арешт строком від 3 до 7 днів, якщо вона дала неправдиве показання перед судом без присяги за бажання врятувати особу, причетну до справи, з якою вона пов'язана родинними зв'язками.

Отже, «Уложення...» в частині встановлення відповідальності за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, є досить прогресивним і його норми достатньо чітко визначали обставини вчинення даних злочинів. Щодо відповідальності за злочини проти правосуддя, що вчиняються експертами чи перекладачами, то таких злочинів в «Уложенні...» не було.

Що стосується «Кримінального уложення» 1903 р., то відповідальність за досліджувані протиправні діяння встановлювалася нормами Глави 7 «Про протидію правосуддю»¹⁵. У дану главу було включено норми, що встановлювали відповідальність за злочини проти правосуддя, які скоювалися свідками, експертами («обізнана особа») або перекладачами. За ст. 158 «Кримінального уложення» покаранню підлягала особа, винна у завідомо неправдивому, на шкоду право-

суддю, показанні при провадженні слідства або в суді, якщо вона виступала в якості свідка, експерта чи перекладача або під час дізнання (ч. 1). Кваліфікуючою ознакою даного злочину було те, якщо неправдиве показання було дане внаслідок підкупу (п. 1 ч. 2) або під присягою, нагадуванням чи обіцянням, що прирівнювалася до присяги (п. 2 ч. 2). У ч. 3 ст. 158 зазначалося, що неправдиве показання, вчинене на користь обвинуваченого, дане особою, яка мала за законом право відмовитися від свідчення, не вважається злочином, якщо особа про таке право не була попереджена владою, що відбирала свідчення. За ст. 172 відповідальності підлягає особа, яка з'явилася в суд у якості свідка, понятого, експерта чи перекладача, винна у відмові без поважної причини виконати свої обов'язки. Відповідальність за протиправні діяння, спрямовані проти свідків, експертів чи перекладачів і за розголошення даних досудового слідства статтями «Кримінального уложення» не встановлювалася.

З утворенням Радянського Союзу кодифікація кримінального законодавства набула нового етапу розвитку. 1 червня 1922 р. чинності набрав Кримінальний кодекс РРФСР. Норми, які встановлювали відповідальність за злочини у сфері правосуддя ще не були об'єднані в окремих розділ Особливої частини. Так, Глава 2, яка включала статті, що визначали покарання за посадові (службові) злочини, містила ст. 112, згідно з якою відповідальність встановлювалася за примушування до давання показань при допиті шляхом застосування незаконних засобів стороною, що провадить слідство чи дізнання. Інша норма (ст. 178), що встановлювала відповідальність за завідомо неправдиві показання, розміщала у Главі 5, що включала статті, які встановлювали покарання за злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи: дана стаття передбачала застосування кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання, дані свідком, експертом чи перекладачем при провадженні дізнання, слідства чи судового засідання по справі¹⁶.

Наступний КК УРСР вступив у силу 1 січня 1927 р. Злочини проти правосуддя також не були виокремлені і в окрему структурну частину Особливої частини. Норми, які встановлювали відповідальність за злочини проти правосуддя, що скоювалися свідками, експертами, перекладачами або щодо них, розміщувалися у двох главах КК 1926 р.: Главі 2 «Інші злочини проти порядку управління» (ст.ст. 92, 95, 96) та у Главі 3 «Посадові (службові) злочини» (ст. 115)¹⁷.

Ст. 92 КК 1927 р. встановлювала покарання за ухилення свідка від явки за викликом органу дізнання, слідчого чи судового органу чи відмову від давання показань, а також перешкоджання цій явці з боку особи, від якої той, хто не з'явився, є залежний (ч. 1). За ухилення експерта, перекладача від явки за викликом тих самих органів чи відмову від виконання обов'язків призначалося покарання згідно ч. 2 цієї ж норми.

Завідомо неправдивий донос, а також завідомо неправдиве показання, дане свідком, експертом чи перекладачем при провадженні дізнання, слідства чи судового слухання по справі каралося за ч. 1 ст. 95. Кваліфікуючими ознаками завідомо неправдивого доносу або показання було вчинення цих діянь, поєднаних із: а) обвинуваченням тяжкого злочину; б) корисливими мотивами; в) штучним створенням доказів обвинувачення (ч. 2). Згідно ст. 96 КК 1926 р. відповідальність встановлювалася за розголошення даних досудового слідства, дізнання чи ревізійного обстеження без дозволу прокурора, слідчого чи службової особи, що провела дізнання чи ревізію.

Кримінально караним згідно ч. 2 ст. 115 КК 1926 р. було й примушування до давання показань під час допиту шляхом застосування незаконних заходів з боку особи, що проводить допит.

У 1960 р. було створено новий Кримінальний кодекс, який вступив у законну силу на території України у 1961 р. У ньому, на відміну від попередньо розглянутих нормативно-правових актів, вже було виділено окремий розділ, який включав норми, що визначали покарання за злочини проти правосуддя, в тому числі й за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них: Розділ VIII «Злочини проти правосуддя»¹⁸. Ст. 178 визначала покарання за завідомо неправдиве показання (подібно до ст. 384 КК України): кримінально караним було завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта, дані при проведенні дізнання, попереднього слідства або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у тих самих випадках (ч. 1). Кваліфікуючими ознаками вказаного злочину було вчинення тих самих дій, якщо вони були поєднані з обвинуваченням у особливо небезпечному державному чи іншому тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення, або вчинення тих самих дій з корисливих мотивів. За відмову свідка від дачі показань або експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків відповідальність встановлювалася ст. 179 (подібно до ст. 385 КК України).

Також кримінально караним було перешкоджання явці свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від дачі показань чи висновку, підкуп цих осіб або погроза помстою за раніше дані показання чи висновок (ст. 180, аналогічна до ст. 386 КК України). Ст. 181 КК 1960 р. встановлювала відповідальність за розголошення даних попереднього слідства або дізнання, якщо це було зроблено без дозволу прокурора, слідчого або особи, що провадила дізнання, даних попереднього слідства або дізнання (подібно до ст. 387 КК України).

Отже, якщо порівняти статті КК УРСР 1961 р. та статті КК України 2001 р. у частині встановлення відповідальності за вказані злочини, ми можемо зазначити, що вони не мають суттєвої різниці.

Таким чином, проведене дослідження історії становлення кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, пекла дачами або щодо них, дає можливість зробити висновок, що вперше відповідальність свідків за давання неправдивих показань була встановлена у Першому литовському Статуті. Відповідальність експертів та перекладачів, а також за злочини щодо них вперше була встановлена у «Кримінальному уложенні» 1903 р.

На нашу думку, встановлена відповідальність за вказаний вид злочинів цілком відповідала потребам суспільства того періоду історичного розвитку, в який діяв той чи інший нормативно-правовий акт, тому говорити про досконалість чи недосконалість відповідних норм ми не можемо. Але, на нашу думку, вітчизняному законодавцю варто було б звернути увагу на те, що у деяких статтях нормативно-правових актів, що були нами досліджені, закріплені обставини, які суттєво зменшували розмір покарання або взагалі виключали кримінальну відповідальність: це ст. 1170 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» та ч. 3 ст. 158 «Кримінального уложення».

На наш погляд, ретельне вивчення і можливе врахування зазначених у даних нормах обставин і включення їх у чинне кримінальне законодавство України

підніме рівень запобігання злочинам проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них, та сприятиме вдосконаленню притягнення до кримінальної відповідальності за дані злочини.

1. *Доброрез І.О.* Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2005. – С. 15.

2. *Султанова Б.А.* Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика преступлений в таможенной сфере: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Махачкала, 2007. – С. 14.

3. *Діденко В.П.* Історія Кримінального права України. – К.: ВБ «Аванпост-прим», 2009. – 164 с.

4. *Кваша О.О.* Поняття злочинів проти правосуддя // *Правова держава*. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 376-382.

5. *Діденко В.П.* Цит. праця. – 164 с.

6. *Памятники русского права*. Вып. Первый / [под ред. С.В. Юшкова] – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1952. – Памятники права Русского государства (X-XII вв.) / [сост. доц. А.А. Зимин]. – 288 с.

7. Там само.

8. *Статут Великого княжества Литовского 1529 года*. – Мн., 1960. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/litva.htm>. - Перевод на современный русский язык (АН БССР), характеристика списков (К.Яблонский), введение (В.И. Пичета).

9. *Історія держави і права України*: Навч. посіб. / За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 97-98.

10. *Історія держави і права України*: Курс лекцій / О.О. Шевченко, В.О. Самохвалов, В.П. Капелюшник, М.О. Шевченко; За ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Вентурі, 1996. – С. 84-86.

11. *Другий Статут Великого князівства Литовського 1566 року* // OCR по изд.: *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*. – Мн., 2003. С.35-263, которое, в свою очередь базируется на изд.: *Временник Московского общества истории и древностей Российских*. Кн. 23. М., 1855. // На сайте *Ізборник*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.

12. *Статут Великого княжества Литовского 1588 года* [Електронний ресурс] / Подг. О. Лицкевич. – Мн., 2002–2003. – Режим доступу: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

13. *Права*, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Ю. С. Шемшученко (відп. ред. та авт. передмови), К. А. Віслобоков (упоряд.). — К., 1997. — 547 с.

14. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных*. – Санкт-Петербургъ, 1845. – 898 с.

15. *Уголовное уложение* (Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г.). – С.-Петербург-Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона. – 232 с.

16. *Уголовный кодекс РСФСР 1922 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241523>

17. *Уголовный кодекс РСФСР* (Официальный текст с изменениями по состоянию на 11 января 1956 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kodeks-luks.ru/ciws/site?tid=0&nd=901757374>

18. *Кримінальний кодекс України* (станом на 17 травня 2001 року) // Офіційний вісник. – 2001. – № 24. – Ст. 1062.